Michał Bułhakow

MISTRZ I MAŁGORZATA

Teatr Współczesny w Warszawie

MISTRZ I MAŁGORZATA

Przekład:
IRENA LEWANDOWSKA
WITOLD DĄBROWSKI

Adaptacja:
MACIEJ ENGLERT

Reżyseria
MACIEJ ENGLERT

Scenografia
EWA STAROWIEYSKA

Muzyka
ZYGMUNT KONIECZNY
Ruch sceniczny
JAN PĘCZEK

Asystenci reżysera:
REMIGIUSZ CABAN (PWST)
MAREK CHOJNACKI (PWST)

Premiera w marcu 1987

Osoby

Mistrz	MAREK BARGIEŁOWSKI (gośc.)
Małgorzata	JOLANTA PIĘTEK
Woland	KRZYSZTOF WAKULIŃSKI
Korowiow	WIESŁAW MICHNIKOWSKI
Behemot	GRZEGORZ WONS
Asasello	ADAM FERENCY
Hella	KATARZYNA FIGURA
Poncjusz Piłat	MARIUSZ DMOCHOWSKI (gośc.)
Jeszua Ha-Nocri	WOJCIECH WYSOCKI
Kaifasz	RYSZARD BARYCZ
Afraniusz	JANUSZ R. NOWICKI
Mateusz Lewita	CEZARY MORAWSKI
Juda	JACEK SAS-UHRYNOWSKI
Legat legionu	ANDRZEJ SZENAJCH
Sekretarz	IRENEUSZ KOCYŁAK

Mieszkańcy Moskwy

Michał Berlioz, przewodniczący Związku Literatów	JÓZEF KONIECZNY
Iwan Ponyriow, ps. Bezdomny, poeta	KRZYSZTOF STELMASZYK
Prof. Strawiński, psychiatra	HENRYK BOROWSKI
Praskowia, pielęgniarka	ILONA STAWIŃSKA
Nikanor Bosy, prez. spół. mieszkaniowej	KRZYSZTOF KOWALEWSKI
Pelagia, jego żona	MARIA MAMONA
Stiopa Liechodiejew	MARCIN TROŃSKI ANDRZEJ STOCKINGER
Mścisław Laurowicz, krytyk	STANISŁAW BIELIŃSKI
Baron Meigel	ANDRZEJ GRZYBOWSKI
„Bosman Żorż", marynistka	MAŁGORZATA DEWEJKO-MAJEWICZ
Adelfina Buzdiak, pisarka dla dzieci	ANTONINA GIRYCZ
Zagriwow, autor skeczów	KRZYSZTOF TYNIEC Andrzej Stockinger
	WŁODZIMIERZ NOWAKOWSKI
Saszka Riuchin, poeta	STANISŁAW GÓRKA
Michał Rimski, dyr. finansowy Varietes	ANDRZEJ STOCKINGER KRZYSZTOF TYNIEC
Iwan Warionucha	JAN PĘCZEK
Annuszka	MARTA LIPIŃSKA
Natasza, służąca Małgorzaty	AGNIESZKA KOTULANKA
Andrzej Sokow, bufetowy	PAWEŁ SZCZESNY
Śledczy	JACEK BURSZTYNOWICZ
Alojzy Mogarycz	JERZY KLESYK
Portier Mikołaj	PIOTR WYSZOMIRSKI
Kelner, funkcjonariusz	JACEK SAS-UHRYNOWSKI
Pracownica	ANNA MAJCHER
Signora Teofana	ANTONINA GIRYCZ
Frieda	MARIA MAMONA
Abbadona	MARCIN TROŃSKI WŁODZIMIERZ NOWAKOWSKI

oraz

funkcjonariusze, żołnierze legionu, goście na balu u szatana

Inspicjent	ANDRZEJ SZENAJCH
Sufler	ANDRZEJ KONARZEWSKI
Przygotowanie wokalne	ALICJA MOSSAKOWSKA

KALENDARZ ŻYCIA I TWÓRCZOŚCI MICHAŁA BUŁHAKOWA

1891 Urodził się 3 maja w Kijowie. Ojciec — Afanasij Michajłowicz — był profesorem Kijowskiej Akademii Duchownej, matka — Warwara Michajłowna, z domu Pokrowska — nauczycielką.

1907 W wieku 48 lat umiera ojciec Michała, osierocając siedmioro dzieci: Michała, Wierę, Nadieżdę, Warwarę, Mikołaja, Iwana, Helenę.

1908 Michał kończy gimnazjum i wstępuje na wydział medyczny uniwersytetu kijowskiego.

1913 Żeni się z Tatianą Nikołajewną Łappa.

1916 Z wyróżnieniem kończy studia. Latem, jako ochotnik wyjeżdża na Front Południowo-Zachodni. Pracuje w wojskowych szpitalach w Kamieńcu Podolskim i Czernowicach. Towarzyszy mu żona jako siostra miłosierdzia. Jesienią, wezwany do Moskwy, zostaje skierowany do guberni smoleńskiej, do wiejskiej lecznicy.

1917 Zostaje przeniesiony do szpitala miejskiego w Wiaźmie

1918 Wraca z żoną do Kijowa. Prowadzi prywatną praktykę jako wenerolog.
Kijów wkracza w huśtawkowe cykle zmiennych władz. *„Według Kijowian — pisał potem Bułhakow — władza zmieniała się osiemnaście razy. (...) Co do mnie, mogę stwierdzić dokładnie, że było ich — czternaście, przy czym dziesięć przeżyłem osobiście".*

1919 Po wejściu do Kijowa białej armii Denikina, zostaje do niej wcielony i odchodzi z nią najpierw do Piatigorska, potem osiedla się we Władykaukazie.

1920 Z listu do przyjaciela, Pawła Popowa: *„15 lutego 1920 roku przeżyłem duchowy przełom — rzuciłem na zawsze medycynę i poświęciłem się literaturze".* Pisze pierwsze felietony, wygłasza prelekcje na tematy literackie, ogląda na lokalnej scenie swoje pierwsze, jeszcze niezbyt udane, sztuki: **„Samooborona", „Glinianyje żenichy", „Paryżskije kommunary", „Synowja Mułły"** i wreszcie **„Bratja Turbiny".** Po premierze tej ostatniej pisał do Konstantego Bułhakowa: *„W teatrze krzyczano AUTOR i klaskano do upadłego. Kiedy wywołano mnie po drugim akcie, wychodziłem z mieszanymi uczuciami. Patrzyłem w rozterce i myślałem: „Przecież spełniło się moje marzenie, ale jakże karykaturalnie: zamiast sceny moskiewskiej — prowincjonalna, zamiast dramatu*

o Aloszy Turbinie, który sobie wymarzyłem — pośpiesznie sfabrykowany, niedojrzały utwór".

1921 Latem opuszcza Władykaukaz z zamiarem wyemigrowania z kraju, ale choroba i kłopoty finansowe niweczą plany. Jesienią przyjeżdża do Moskwy. Pisze felietony, eseje i opowiadania dla moskiewskich i leningradzkich gazet i czasopism. Współpracuje z kolejarską gazetą „Gudok" i berlińską „Nakanunie".

1922 W „Nakanunie" ukazuje się pierwsza część (t.zw. władykaukazka) **„Notatek na mankietach".**

1923 W miesięczniku „Rossija" ukazuje się druga (t.zw. moskiewska) część **„Notatek na mankietach".** Prawdopodobnie, w tym czasie zaczyna Bułhakow pracę nad powieścią **„Biała gwardia".**

1924 Zostaje opublikowany zbiór opowiadań **„Diaboliada"** i część powieści **„Biała gwardia".** Żeni się z Lubow Jewgieniewną Biełozierską, aktorką MCHAT-u.

1925 MCHAT proponuje mu przeróbkę **„Białej gwardii"** na scenę — pracę tę podjął już wcześniej z własnej inicjatywy. We wspólnym wydaniu wychodzi **„Diaboliada"** i **„Fatalne jaja".**

1926 Ukazują się dwa nieduże zbiory **„Rasskazy"** i **„Traktat o żyliszcze".** Wstrzymano druk opowiadania **„Psie serce".**
5 października w MCHAT-cie — premiera **„Dni Turbinów".** Publiczność przyjmuje przedstawienie z zachwytem, krytyka — z oburzeniem.
28 października w Teatrze im. Wachtangowa — premiera **„Mieszkania Zojki".** Krytyka ostro atakuje spektakl. Jeden z krytyków pisał: *„Bułhakow konsekwentnie kontynuuje swój podział pracy: jeden teatr obdarza satyrą na radziecką rzeczywistość, a inny dramatem budzącym współczucie dla białych, dla ofiar tej rzeczywistości".*

1925—27 W czasopiśmie „Medicinskij rabotnik" wychodzą opowiadania z cyklu **„Zapiski młodego lekarza".**

1927 Z afisza MCHAT-u zostają zdjęte **„Dni Turbinów"**

1928 Powstają dramaty: **„Ucieczka"** (zdjęta w trakcie prób generalnych), **„Szkarłatna wyspa"** (premiera 11 grudnia w moskiewskim Teatrze Kameralnym) i **„Zmowa świętoszków".** Pracuje nad pierwszym wariantem **„Mistrza i Małgorzaty".**

1929 W marcu wszystkie sztuki Bułhakowa schodzą z afisza. Nie dopusz-

cza się do druku jego prozy. W prasie antybułhakowowska nagonka przybiera na sile. W tej beznadziejnej dla siebie sytuacji Bułhakow zwraca się z prośbą do władz o zezwolenie na czasowy wyjazd za granicę. Nie otrzymuje zgody. Latem pisze szkic **„Tajnomu drugu".**

1930

Po wielu dyskusjach w sprawie wystawienia **„Zmowy świętoszków"** w marcu zapada decyzja negatywna. Bułhakow pali swoje rękopisy.
Pisze list do Stalina ponawiając prośbę o zgodę na wyjazd lub *„skierowanie do pracy w charakterze reżysera lub statysty, lub pracownika brygady technicznej"* W kwietniu podpisuje umowę z Teatrem Młodzieży Robotniczej na etat konsultanta do spraw dramaturgiczno-reżyserskich.
W maju otrzymuje nominację na stanowisko asystenta reżysera w MCHAT-cie. Pracuje nad adaptacją **„Martwych dusz"** Gogola.

1931

Dla Teatru im. Wachtangowa i Czerwonego Teatru w Leningradzie pisze sztukę **„Adam i Ewa".** Do jej realizacji jednak nie dochodzi. Za to w październiku zostaje uchylony zakaz dotyczący **„Zmowy świętoszków".**

1932

W styczniu przychodzi zgoda na wznowienie w MCHAT-cie **„Dni Turbinów".** Z listu Bułhakowa do Pawła Popowa: *„Aktorzy tak się denerwowali, że zarazili i mnie (...) ze zdenerwowania bledli pod szminką, ich ciała pokrywały się potem, w oczach mieli ból, napięcie, nieme pytanie (...) W tym momencie zjawił się goniec w postaci kobiety. Ostatnio wyostrzyła się we mnie do najwyższego stopnia bardzo utrudniająca życie zdolność odgadywania zawczasu czego chce człowiek, który się do mnie zbliża. Widocznie pokrowce na moich nerwach zdarły się do reszty, a kontakt z moim psem nauczył mnie mieć się zawsze na baczności. Jednym słowem, wiem co mi ludzie powiedzą, i źle mi wiedzieć że nie powiedzą mi niczego nowego. Nic niespodziewanego się nie zdarzy, wszystko jest wiadome. Starczyło mi spojrzeć w nienaturalnie uśmiechnięte usta i już wiedziałem — poprosi, żeby nie wychodzić ... Pani goniec powiedziała, że dzwonił K.S. i pytał gdzie jestem i jak się czuję. Poprosiłem o przekazanie podziękowań — czuję się dobrze, jestem za kulisami i kiedy sala będzie mnie wywoływać — nie wyjdę. Jakże rozpromieniła się twarz pani goniec! Powiedziała, że zdaniem K.S. jest to bardzo mądra*

decyzja. Specjalnej mądrości w tej decyzji nie ma. To bardzo prosta decyzja. Nie mam ochoty ani na hołdy ani na wywoływanie, w ogóle nie chcę niczego, prócz tego, by mnie, na litość boską, zostawiono w spokoju, żebym mógł brać gorące kąpiele i nie musiał codziennie myśleć o tym, co zrobić z psem, kiedy w czerwcu skończy się umowa na mieszkanie. W ogóle absolutnie niczego mi się nie chce. Kurtyna szła dwadzieścia razy. Aktorzy i znajomi zamęczyli mnie później pytaniami — dlaczego nie wyszedłem? co to za demonstracje? Okazuje się, że jeśli wyjdę to będzie demonstracja, a jeśli nie wyjdę — też demonstracja. Nie wiem, nie wiem co robić?"

4 października Bułhakow żeni się z Heleną Siergiejewną Szyłowską.
9 grudnia — w MCHAT-cie premiera **„Martwych dusz"** w adaptacji Bułhakowa.

1933

W marcu składa w wydawnictwie książkę **„Życie pana Moliera".** W kwietniu otrzymuje rękopis z powrotem. Latem i jesienią pracuje nad nową redakcją „powieści o diable".

1934

Dla Teatru Satyry kończy sztukę **„Błażeństwo"** (Błogostan) a dla filmu scenariusze wg **„Martwych dusz"** i **„Rewizora".** Obydwa nie doczekały się realizacji.
Powstaje pomysł sztuki o Puszkinie.
W MCHAT-cie wciąż trwają próby **„Zmowy świętoszków".**

1935

Przerabia komedię **„Błogostan"** i daje jej nowy tytuł: **„Iwan Wasiliewicz".**
Jesienią gotowa jest sztuka o Puszkinie — **„Ostatnie dni".** Bierze ją na warsztat Teatr im. Wachtangowa.

1936

15 lutego dochodzi wreszcie w MCHAT-cie do premiery **„Zmowy świętoszków".** Sukces u publiczności i zgodny atak krytyki. Po pięcioletnim okresie prób i siedmiu spektaklach, kierownictwo teatru zdejmuje sztukę z afisza. Teatr Satyry wycofuje z prób **„Iwana Wasiliewicza".** Teatr im. Wachtangowa rezygnuje z **„Ostatnich dni".** 15 września Bułhakow opuszcza MCHAT.
Angażuje go Teatr Wielki w charakterze konsultanta repertuaru.
W listopadzie zaczyna pisać **„Powieść teatralną".**

1937

Na zamówienie Teatru im. Wachtangowa przystępuje do adaptacji **„Don Kichota"** Cervantesa.

1938

Intensywnie pracuje nad **„Mistrzem i Małgorzatą".**

1939

W maju pisze epilog **„Mistrza i Małgorzaty".** W lipcu na zamówienie MCHAT-u, kończy sztukę **„Batum",** której premiera ma uświetnić rocznicę urodzin Stalina. Jeszcze przed rozpoczęciem prób (obsada była już ustalona) przychodzi zakaz jej wystawiania. W sierpniu Bułhakow ciężko zapada na zdrowiu. Diagnoza lekarzy brzmi: nerczyca — choroba, na którą zmarł jego ojciec.

13 lutego wprowadza ostatnie poprawki w pierwszej części **„Mistrza i Małgorzaty".**
Umiera 10 marca.

1940

„MISTRZ I MAŁGORZATA"

— dzieje tworzenia

1928

Wspomnienia współczesnych wzmiankują o powieści **„Konsultant z kopytem"**, którą Bułhakow czytał przyjaciołom w latach 1928—29. Nie wiemy czy była to powieść ukończona.

1929

8 maja Bułhakow oddał za pokwitowaniem redakcji almanachów **„Niedra"** czwarty rozdział powieści **„Kopyto inżyniera"**.
Publikacja nie doszła do skutku.
W dwóch pierwszych redakcjach nie ma jeszcze ani Mistrza, ani Małgorzaty... nie ma tu również powieści o Jeszui i Piłacie, jest jedynie **„Ewangelia według diabła"** (...) od początku do końca opowiedziana w pierwszych rozdziałach przez Wolanda Iwanowi i Berliozowi.

1930

„Osobiście, własnymi rękami wrzuciłem do pieca brulion powieści o diable..." (z listu do Pawła Popowa).

1931

Próba powrotu do „powieści o diable". Pojawia się Małgorzata i jej, na razie bezimienny, towarzysz. Nowy bohater nie nosi jeszcze miana Mistrza, nie jest również jasne, czy poświęca się literaturze. W górnym rogu karty ze szkicami **„Odlotu Wolanda"** daje się odczytać napis: *„Boże, pomóż skończyć powieść. 1931"*.

1933

„Wstąpił we mnie diabeł. Już w Leningradzie, a teraz tu, dusząc się w moich pokoikach, zacząłem bazgrolić strona po stronie od nowa tamtą moją zniszczoną trzy lata temu powieść. Po co? nie wiem". (z listu do W. Wieriesajewa).

1934

Czerwiec — *„Oj, dużo mam roboty, ale w mojej głowie ciągle krąży Małgorzata, kot, przeloty..."* (z listu do Popowa). W październiku kończy Bułhakow pracę nad pierwszą pełną redakcją powieści w postaci brulionowej. Uzbierało się trzydzieści siedem rozdziałów. Na marginesie jednej ze stron brulionu zachował się dopisek: *„Skończyć, zanim umrę"*

1935

Przez cały czas zajęty innymi utworami, urywkowo, z dużymi przerwami, wprowadza obszerne uzupełnienia do trzeciej redakcji i przepisuje poszczególne rozdziały.

1936

Na letnisku w Zagoriance na jeden dzień odrywając się od terminowej pracy nad librettem do opery **„Piotr Pierwszy"** dla Teatru Wielkiego, napisał finałowy, rozdział powieści — **„Ostatni lot"...**
Zaczął również układać od nowa **„Plan rozdziałów"**.
Z drugiej połowy roku zachował się zeszyt z początkiem nowej, czwartej redakcji, doprowadzonej do rozdziału piątego — 60 kart tekstu, dalej połowa zeszytu nie zapisana. Jest to niewątpliwie początek odrębnej redakcji (a nie warianty poszczególnych rozdziałów), którą z jakiegoś powodu porzucił.
I znowu praca utknęła w miejscu.

1937

Podjęta została ponownie. Na karcie tytułowej pojawił się nagłówek **„Książę ciemności"** — i daty: „1928—1937". Tym razem jest to trzynaście rozdziałów. Ta piąta redakcja, która pozostała w stanie nieukończonym, zajęła dwa zeszyty.
Jesienią 1937 powieść była rozpoczęta od nowa. Na karcie tytułowej pojawił się tytuł, który miał pozostać ostatecznym — **„Mistrz i Małgorzata"**; znowu opatrzony datami „1928—1937". Teraz autor nie odstępował już od pracy —

1938

— przez cały ten rok stanowi ona główne jego zajęcie. Z listów od żony, Heleny Siergiejewny:
27.V. *„Nocą — Piłat. Ach, co to za trudny, zawikłany materiał. To wczoraj. (...) Wieczorem — Piłat"*.
31.V. *„Piszę szósty rozdział"*.
1.VI. *„— nie mogę nawet na jeden dzień oderwać się od powieści. Dzisiaj zaczynam rozdział ósmy"*.
2.VI. *„Na maszynie przepisano już 132 strony. Mówiąc wprost to około jednej trzeciej powieści (wliczając skróty dłużyzn). ...Piszemy po wiele godzin z rzędu, w głowie cichy jęk znużenia, ale to znużenie jakie być powinno, nie męczące. (...) Zatrzymać przepisywanie — mogiła! Stracę kontakt, nić korekty, całą spójność.*

Przepisywanie trzeba dokończyć, choćby nie wiem co! (...) Powieść trzeba skończyć! Teraz! Teraz!"
4.VI. *„Zmęczyłem się, wpadłem w apatię, mam wstręt do wszystkiego".*
13.VI. *„Dyktuję rozdział dwudziesty pierwszy. Ta powieść to mój grób. Wszystko już przemyślałem, wszystko jest jasne".*
VI. *„Mam przed sobą 327 stron maszynopisu (około 22 rozdziałów). Jeżeli będę zdrów, przepisywanie wkrótce się zakończy. Pozostanie rzecz najważniejsza — korekta (autorska), wielka, skomplikowana, być może z koniecznością przepisywania niektórych stron. Co będzie? — pytasz. Nie wiem. Prawdopodobnie ułożysz ją w biurku czy w szafie (...) i czasem będziesz sobie o niej przypominać. Zresztą nie znamy własnej przyszłości. Osądu tej rzeczy już dokonałem, więc, jeżeli uda mi się jeszcze trochę poprawić koniec, będę uważał, że rzecz zasługuje na korektę i na to, żeby ją złożyć w mrokach szuflady. Teraz interesuje mnie twoje zdanie, czy uda mi się poznać zdanie czytelników, tego nikt nie wie".*
24.VI. Zakończono przepisywanie — a koniec powieści był ten sam, co w ostatecznym tekście, nie licząc nieznacznych zmian.

1939

Wprowadzanie poprawek

1940

Z dziennika Heleny Siergiejewny:

15.I. *„Misza, o ile starcza sił, poprawia powieść, ja przepisuję".*
16.I. *„Praca nad powieścią"*
24.I. *„W ostatnich dniach żyjemy cicho, mało kto przychodzi, dzwoni. Misza poprawiał powieść, ja pisałam".*
25.I. *„Podyktował stroniczkę (O Stiopie — Jałta)"*
13 lutego Bułhakow pracował jeszcze nad powieścią — chyba po raz ostatni". *... porobił jeszcze wstawki do pierwszej części — czytałam mu. Ale kiedy przeszliśmy do drugiej i zaczęłam czytać o pogrzebie Berlioza, zaczął poprawiać, a potem powiedział nagle — „No dobrze, chyba starczy. — Więcej już nie prosił mnie, żebym mu czytała".*
Zmarł 10 marca 1940 roku.
W jego archiwum pozostało osiem redakcji powieści.

Po raz pierwszy powieść **„Mistrz i Małgorzata"** (w kształcie skróconym) ukazała się w miesięczniku „Moskwa" nr 11/1966 i nr 1/1967. Tekst integralny ukazał się w tomie **„Romany"**, Moskwa 1973 r. W Polsce pełna wersja powieści została opublikowana w IV wydaniu, w roku 1980.

O bogowie, o bogowie moi! Jakże smutna jest wieczorna ziemia! Jakże tajemnicze są opary nad oparzeliskami! Wie o tym ten, kto błądził w takich oparach, kto wiele cierpiał przed śmiercią, kto leciał ponad tą ziemią dźwigając ciężar ponad siły. Wie o tym ten, kto jest zmęczony. I bez żalu porzuca wtedy mglistą ziemię, jej bagniska i jej rzeki, ze spokojem w sercu powierza się śmierci, wie bowiem, że tylko ona przyniesie mu spokój.

TEATR WSPÓŁCZESNY W WARSZAWIE
ul. Mokotowska 13

Dyrektor Teatru
Maciej Englert

Zastępca Dyrektora **Władysław Drozdowski**
Kierownik techniczny **Włodzimierz Szcześniak**

Pracownie

krawiecka męska **Eugeniusz Sobota**
malarska **Adolf Laskowski**
modelatorska **Andrzej Sereda**
perukarska **Antonina Truchan**
tapicerska **Zbigniew Machulski**
brygadier sceny **Benedykt Daniel**
główny elektryk **Włodzimierz Sokołowski**
akustyk **Zbigniew Żerański**
rekwizytor **Wojciech Jarosiewicz**

Redakcja programu **Jadwiga Adamowicz**
Opracowanie graficzne **Zbigniew Celiński**

W programie wykorzystano i opracowano materiały z następujących prac:
Marietta Czudakowa, *„Mistrz i Małgorzata" Michała Bułhakowa, dzieje tworzenia.* Przekład: Adam Pomorski, Literatura na świecie nr 9/1981
Andrzej Drawicz, *Michał Bułhakow* (monografia, w maszynopisie)
Lidia Janowskaja, *Twórczeskij put Michaiła Bułgakowa*, Moskwa 1983
Siergiej Jermolinskij, *O Michaile Bułgakowie*, Tieatr nr 9/1966
W. Łakszyn, *Roman M. Bułgakowa „Mastier i Margarita"*, Nowyj mir nr 6/1968
A Pictorial Biography of Bulgakov, Ardis Publisher 1984

Kasa Teatru czynna codziennie od 11.00 do 19.00 (w poniedziałki do 17.00) z przerwą od 14.00 do 15.00. Telefon 25-59-79

Cena zł 45.

Druk. Zakł. offset. z. 7115 n. 5000 egz. K-38

ZE ZBIORÓW
Instytutu Teatralnego